

ESHATOLOŠKO U KRŠĆANSTVU I MARKSIZMU

Marko P. Durić

Ako je eshatološko mišljenje ono mišljenje koje nas upućuje na razmišljanja o posljednjim stvarima i događajima, onda se u marksizmu i kršćanstvu s tim susrećemo. Naime, u njima se suočavamo s nečim što nas potiče na razmišljanja o samom kraju naše povijesti, njezinu smislu i trajanju. No prije nego ukazemo na neke aspekte spomenutih eshatologija, pogledajmo samu strukturu eshatološkog događaja. Eshatološki događaj jest onaj događaj pomoću kojega objašnjavamo smisao i funkciju svih ranijih događaja, te ga uzimamo za najvažniji događaj. Zato on i pokazuje u kojem smjeru teče naša povijest i istodobno je tumači. Konačno, ovaj je događaj sadašnja i buduća realnost, iza koje ne stoji ni jedna druga (usp. A. Conen, *Prošlost i budućnost eshatološkog mišljenja*, »Pitanja« 3—4). U tom smislu eshatologija u kršćanstvu ne bi bila ništa drugo do nauka o posljednjim stvarima čovjeka i svijeta, nauka o kraljevstvu Božjem, koje će biti ostvareno kroz čovjekovu smrt i uskrsnuće, Božji sud i drugi Kristov dolazak. Inače, sam pojam eshatologija može se dvostruko obrazložiti: s dogmatsko ekleziološkog i egzistencijalno filozofskog stanovišta. U dogmatsko ekleziološkom smislu eshatologija bi bila ovo što smo upravo rekli, a u egzistencijalno-filozofskom smislu ona je razmišljanje o našem životnom kraju i budućnosti života.

Razlike između marksističkog i kršćanskog poimanja eshatologije

Marksističko se poimanje eshatologije po mnogo čemu razlikuje od kršćanskoga. Dapače, ono eshatološku svijest u kršćanstvu ne uzima kao osmišljavajući već kao otuđujući oblik svijesti, a što ne odgovara istini: jer, kako stoji u *Pastoralnoj konstituciji* Drugog vatikanskog sabora, eshatološka nada u kršćanstvu ne otuđuje od ovozemaljskih obaveza već nam ukazuje na svu njihovu važnost (konstitucija o Crkvi u svr. svijetu, br. 21). Kršćanska se eshatologija razlikuje od marksističke i po tome što Kristovo utjelovljenje, smrt i uskrsnuće uzima za ključne događaje. Samo na temelju tih događaja koji ulaze u same osnove kršćanske dogmatike i ekleziologije, Kristova ovozemaljska egzistencija poprima eshatološku dimenziju. U stvari, marksistička je eshatologija horizontalna i ovostrana, a kršćanska vertikalna i onostrana.

Kršćanska eshatologija stoga daje smisao našem životu polazeći od događaja koji će uslijediti s našom eshatološkom budućnošću. Kako se eshatološko vezuje za posljednji događaj, to se ono u kršćanstvu uvijek i odnosi na Božje, a u marksizmu na ljudsko djelovanje. Dok su marksističke i druge materijalističke doktrine manje-više slične s obzirom na svoje eshatologije, one su različite s obzirom na svoje soteriologije. Različitost njihovih soteriologija najviše dolazi do izražaja kod pitanja: kako, kojim sredstvima doći do konačnog cilja (eshatona)? S tim u vezi Marx naglašava ulogu i značaj slobodnog rada, klasne svijesti i sile u povijesti. To što u marksizmu dolazi do diskontinuiteta između eshatolo-

logije i soteriologije, cilja i sredstva, posljedica je same Marxove aksiologije. Poznato je da se Marx nije bavio etikom kao sistemom vrijednosti. Moral je za njega samo oblik društvene svijesti i posljedica ekonomskih zakonitosti koje vladaju u određenom društvu. S tim u vezi on u *Njemačkoj ideologiji* i naglašava da »moral, religija, metafizika i ostala ideologija i njima odgovarajući oblici svesti ne mogu dalje zadržavati privid svoje samostalnosti. Oni nemaju istorije, nemaju razvitka, nego ljudi, koji razvijaju materijalni odnos, mijenjaju zajedno sobom, svojom stvarnošću i svoje mišljenje i proizvode svog mišljenja«; zatim na jednom drugom mjestu zaključuje »da su zakoni, moral i religija buržoaske predrasude« (S. Stojanović, *Između ideala i stvarnosti*). Zbog toga u marksizmu Marxove provijencijencije nije bila moguća autohtona etika. Ovdje se prije može govoriti »o sociologiji morala nego o samom moralu«. Marx je takvim stavom pridonio relativizaciji morala, njegovu reduciranju na politiku. To je tokom povijesti vodilo tome da moral ne bude u funkciji opće čovječanskih, natklasnih, već samo u funkciji klasnih, partikularnih interesa. Rekli bismo da ovo posebno vrijedi za pojedine Lenjinove stavove o moralu. Podređujući moral politici, odnosno klasnom interesu, Lenjin piše: »Mi kažemo da je naš moral potpuno podređen interesima klasne borbe proletarijata... Moralno dobro jest sve ono i samo ono što efikasno pogoduje ciljevima partije, nemoralno sve ono što tim ciljevima smeta« (Lenjinov govor na Kongresu Komsomola 1920. god.). U vezi s tim postavlja se pitanje: kako je moguće graditi novi humanizam bez odgovarajuće etike? Kako je moguća humana eshatologija bez odgovarajuće soteriologije i aksiologije? Nasuprot marksizmu kršćanstvo je u tomu dosljedno, u njemu nema diskontinuiteta između eshatologije i soteriologije. Postojeći diskontinuitet koji je vidno naglašen u marksizmu, u kršćanstvu je otklonjen kršćanskom aksiologijom. Kršćanska aksiologija uzima čovjeka za konstantnu vrijednost i time pridonosi kontinuitetu između eshatologije i soteriologije. Zato se u kršćanstvu samo međusobnom ljubavlju (»Tko ne ljubi svoga brata koga vidi, ne može ljubiti Boga koga ne vidi«, 1. Iv. 4, 20) dolazi do Božje ljubavi koja nam nudi spasenje u Kristu. S tim u vezi Maritain piše: »Ljubiti neko biće u Bogu i radi Boga ne znači smatrati ga pukim sredstvom ili pukim prigodom da ljubimo Boga; to znači ljubiti to biće i smatrati ga ciljem, jer je ono dostojno da bude ljubljeno« (J. Maritain, *Integralni humanizam*, KS, Zagreb, 1989, str. 94). Otuda čovjekov odnos s Bogom nije moguć mimo međuljudskih odnosa ljubavi i praštanja. J. Ratzinger stoga ne griješi kada piše »da Bog dolazi čovjeku samo preko čovjeka«. (*Uvod u kršćanstvo*, KS, Zagreb, str. 68). U kršćanstvu, dakle, zahvaljujući aksiologiji, dolazi do povezanosti između eshatologije i soteriologije.

U marksizmu se prožimaju eshatološko i utopijsko

Suprotno svemu ovom stoji marksistička misao. Na ime ostvarenja svojih eshatoloških ciljeva, ona ne samo da preporučuje klasnu borbu, ona toj borbi žrtvuje čovjeka. Pomoću klasne borbe proleterijat ne dolazi samo do političke vlasti već s njom stupa na svjetsku pozornicu. Proleterijat otuda u svome povijesnom hodu dvostruko potvrđuje svoju mesijansku misiju. S jedne strane, spasavajući sebe »kroz aktivnu klasnu borbu«

spasava i druge; s druge, spasavajući druge, ne spasava sve, jer se prema nekima i dalje odnosi s klasnom mržnjom. Marksizam otuda ne nudi opće oslobođenje već samo oslobođenje jedne klase ili jednog dijela čovječanstva. Stoga se postavlja pitanje: koji će dio čovječanstva preći iz kraljevstva nužnosti u kraljevstvo slobode? I sasvim je sigurno da u tom kraljevstvu neće biti mjesta kršćanskoj vjeri i Crkvi. Kako za Marxa Crkva nema svoj izvor u Božanskoj objavi već u otuđujućim društvenim odnosima, to s ukinućem tih odnosa dolazi do ukinuća Kristove Crkve. Otuda komunizam Marxove provenijencije zamišlja budućnost čovječanstva bez Krista i njegove Crkve. Komunizam, koji svoj dolazak na povijesnu pozornicu najavljuje s ukidanjem svih odnosa u kojima je čovjek poniženo i ugnjeteno biće (K. Marx — F. Engels, Djela, sv. III, str. 150—156), upravo i počinje tako što ponovno uspostavlja otuđuje odnose prema svima onima koji nisu proleter. Iako Marx nije nigdje eksplicitno komunizam učinio ciljem (eshatonom) povijesti, ipak se, na temelju njegovih misli o komunizmu dolazi do toga da se on može smatrati ciljem i krajem svjetske povijesti. Jer, sve ono što će ostvariti u našoj povijesti na temelju svog poimanja ljudske slobode i čovjekovog otuđenja od Boga i Crkve vezano je za njega. Budući da je Marxova eshatologija implicitno sadržana u njegovoj projekciji budućeg besklasnog društva, koje se sve do danas empirijski nije potvrdilo, to njegova eshatologija nosi utopijski karakter. O čemu, uostalom, svjedoče i riječi iz *Manifesta* i *Kapitala*. Tako Marx u *Manifestu* iz 1848. g. piše: »Na mesto starog buržoaskog društva sa njegovim klasnim suprotnostima stupa udruženje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve«; zatim u *Kapitalu* dodaje: »Kuca poslednji čas kapitalističke privatne svojine. Eksproprijatori bivaju ekspropisani« (K. Marx, *Kapital*, I, Kultura, Bgd., 1947, 529). Marx, međutim, ne ostaje samo na ovome, već svoje tvrdnje o neminovnoj propasti kapitalizma i građanskog svijeta pretače u ekonomske zakonitosti. S tim u vezi u *Kapitalu* obrazlaže svoj čuveni zakon vrijednosti. Posredstvom toga zakona koji u kapitalizmu djeluje kao zakon viška vrijednosti i kao zakon prosječnog profita, Marx je htio pokazati neminovan slom kapitalizma i građanskog otuđenog svijeta. Međutim, razvoj kapitalizma kretao se je u suprotnom pravcu od onoga što je Marx predviđao. To nam sve govori da je Marx svojim eshatološkim predviđanjima o propasti i kraju kapitalističkog svijeta htio dati odgovarajuću naučnu podlogu i empirijsko utemeljenje. Stoga je njegova ekonomska i naučna misao iz *Kapitala*, koja je otkrivala zakon vrijednosti, a tim i njegovu teoriju eksploatacije (pauperizacije), klasne borbe i dolaska komunističkog društva na vlasti, proizlazila iz njegove ideologije i eshatologije (usporedi O. Šilk, *Treći put*, Globus, Zagreb, 1983, 124; O. Lange, *Marxova ekonomija i moderna ekonomska teorija*, Marksizam u svijetu).

Krist svemu daje novi smisao

Veliki ruski mislilac N. Beradjajev u svom čuvenom djelu *Smisao historije* (N. Berdjajev, *Smisao istorije*, Bgd., 1934) svojevremeno je pisao da s Kristom »ljudska sudbina nije samo zemaljska već i nebeska, nije samo istorijska već i metafizička stvarnost« (str. 47). Krist daje smisao

našoj sudbini i vremenu. Riječ je o eshatološko sakralnom smislu našega vremena u kojemu se ostvaruje sama povijest našeg spasenja. Eshatološko vrijeme koje biva tek s Kristovim utjelovljenjem i uspostavljeno vrijeme zbog svega toga za kršćanina je osmišljeno vrijeme. Samo u tom vremenu uskrsli čovjek stupa u svoje zajedništvo s »proslavljenim Kristom«. U ovom se zajedništvu krije eshatološki smisao naše sadašnje kršćanske nade. Kako je, međutim, grijeh i sada prisutan u našoj povijesti i u nama, to se tek s iščeznućem grijeha očekuje naše zajedništvo s Kristom. To znači da će se do »drugog Kristova dolaska, kako kaže H. Alfaro, povijest svijeta i povijest spasenja međusobno prožimati ali ne i sjedinjavati« (H. Alfaro, *Teologija ljudskog napretka*, Zagreb). Budući da milost otkupljenja čini našu povijest svetom i spasonosnom, kraj naše povijesti je u Kristu, našem otkupljenju i Božjem sudu. Povijest spasenja otuda daje smisao našoj sadašnjoj povijesti, čineći je apsolutnom i sretnom. Zbog toga eshatološko i soteriološko u kršćanstvu stoje u bliskom odnosu. Eshatološko obećanje (Ef. 2, 5) dolazi s Kristovom milošću i ne odnosi se ni na šta drugo do na naše spasenje u vječnosti (eshatologiji). Naše spasenje je stoga sav sadržaj naše eshatološke nade. Toga, a time i takve eshatologije, nije bilo prije pojave kršćanstva. Berdjajev u vezi s tim primjećuje da je u grčkoj filozofskoj svijesti bio stran i nepoznat osjećaj za historijsko i eshatološko. Po njemu tek kršćanstvo daje smisao našim povijesnim događajima. Tek s Kristom naša zbivanja »nisu bez svoje perspektive, bez svoga kraja i svoje eshatologije« (str. 37). Tako naša sudbina nije više samo »čovječanska već i Božja drama« (str. 47). Ono što je, međutim, tipično za kršćansko shvaćanje povijesti svakako su dvije stvari: prvo, s Isusovim rođenjem i uskrsnućem Njegov se Duh nastanjuje u našoj povijesti dajući joj eshatološko i osmišljeno usmjerenje; drugo, eshatološko u kršćanstvu ne umanjuje značaj i važnost aksiološkog momenta. To znači da s Isusovom pojavom nije samo Božji Logos već i Njegov Duh ušao u našu povijest. Njegovom smrću i uskrsnućem Njegov Duh ostaje kod Njegovih učenika (Iv 14, 16), nastanjuje se u njegovoj Crkvi čineći je životvornom i bogočovječnom. Zahvaljujući iskustvu Duha Svetoga u našoj povijesti, koji se objavljuje kroz našu volju i slobodu, naša povijest dobiva svoju eshatološku dimenziju. Duh Sveti ne pridonosi samo tome da se čuje Božja riječ; u Njemu je i sva tajna Kristova, Božjega prisustva među nama. Otuda samo posredstvom Svetog Duha čovječanstvo ide k svojoj eshatološkoj punini, svome cilju. Samo uz pomoć Svetog Duha, možemo doći »slavnom Kristu« i tako osjetiti svu punoću eshatoloških darova. Ali naš susret s Kristom uvijek je višeslojan. Krista ne susrećemo samo pomoću molitve i sakramenata već i pomoću drugih darova Svetoga Duha... od kojih je svakako ljubav najveći dar. Samo ljubavlju dopiremo do Osobne ljubavi, a to je Bog u Kristu, kaže H. Alfaro (*Teologija ljudskog napretka*, str. 100).

Krist daje novi smisao našoj smrti i vremenu, našoj zemlji i tijelu

Kristovo uskrsnuće ne daje samo novi smisao našoj smrti (Lk 1, 7—9; Rim 5, 10; Heb 9, 15) već i svemu onome što nas okružuje. E. Walter s tim u vezi primjećuje »da je uskrslo tijelo Kristovo obećanje za svaki kamen, za svaku molekulu i atom«. Otuda sve ima svoj smisao i sve po-

stoji da bi se Božja sila i moć očitovale na našu korist. Zbog svega toga eshatološko — odnosno ono što je bilo s Kristom i ono što će biti po Njemu u našem životu i povijesti — daje smisao svijetu. To govori da je Krist, kao povijesna i eshatološka stvarnost, osmislio i našu stvarnost. U ime takve stvarnosti Krist je svojim Božjim naumom čovjeka učinio ciljem i smislom svijeta, a sebe našim životnim smislom i ciljem. S tim u vezi Alfaro zaključuje »da svijet prima svoj cilj od čovjeka, po čovjeku, koji je pozvan na dijalog osobnog zajedništva s Bogom« (H. Alfaro, *Teologija ljudskog napretka*, str. 45). Slično Alfaru misli i Toma Akvinski kada ističe da čovjek osmišljava svijet. S Kristovim uskrsnućem, međutim, nije samo naša povijest već i naše tijelo osmišljeno. Usadivši u njega »klicu uskrsnuća« Krist ga je učinio dijelom naše besmrtnosti i punoće koju ostvarujemo u njegovu kraljevstvu, s Njime. Time što je eshatološko s Kristom ušlo u našu povijest i vrijeme time su se naša povijest i vrijeme izmijenili. Povijest od tada nije više besmislena povijest koja se ciklički ponavlja, već povijest koja ide svome cilju, eshatonu. Krist je stoga osmišljenje naših povijesnih događaja. Eshatološko se stoga u kršćanstvu uvijek i odnosi na Krista i Njegovu poruku; povijest dostiže svoje ispunjenje (pleromu). Otuda Krist u sebi sve, osim grijeha, ujedinjuje. Jer, ne samo da su naši povijesni događaji s njegovim utjelovljenjem bili zahvaćeni vječnim i eshatološkim, već je i naše vrijeme bilo time zahvaćeno.

On je »Prvi posljednji i živi« (Otk 1, 17—18). Zbog toga je za sebe mogao reći: »prije negoli Abraham posta, ja jesam« (Iv 8, 58). To govori da je On postojao od iskona i da je tek s Njim vječnost ušla u naše vrijeme i samo zahvaljujući njegovu uskrsnuću doznali smo za vječnost. Stoga Krist ujedinjuje u sebi svu puninu ovozemaljskog vremena i svu vječnost u našem vremenu. S Njim nastupa ispunjenje našeg vremena i dolazak kraljevstva Božjeg (Mk 1, 15). On je središte povijesnog i eshatološkog, sadašnjeg i budućeg, prolaznog i vječnog. Poslije Njega ništa se ne događa što bi bilo jednako Njemu, njegovoj smrti i uskrsnuću. S njegovim uskrsnućem naše vrijeme prestaje biti beskonačno i besmisleno; postaje osmišljeno. Kako je, međutim, On kroz svoj božanski misterij proživio sudbinu prolaznog čovjeka i vječnog Boga, time je svojim uskrsnućem nadvladao svoje i naše vrijeme. Zahvaljujući Njemu i sreli smo eshatološko vrijeme u našem. To znači da je tek s Riječju koja je tijekom postala i među nas se nastanila (Iv 1, 14) Bog obogtvorio naše vrijeme, učinivši tako »svoje vrijeme« i našim vremenom. Ali Krist ne daje samo eshatološki smisao našem vremenu i povijesti; On taj smisao daje našoj planeti i kozmosu. S Njim naša planeta nije samo obični dio kozmosa već i dio svijeta na kojem se odigrava i sama drama našega spasenja. Ona je utkana u samu viziju Božanskog nauma našega spasenja. Svi eshatološki događaji vezani su za nju. Sam Krist će na nju ponovno doći završavajući svoje veliko djelo otkupljenja. Konačno, ne samo ona već cijeli svemir na kraju našeg povijesnog vremena bit će podlozan Njemu, a Bog će biti sve u svemu (1 Kor 25—28). Eshatološki smisao za nas ima i križ na kome je On bio razapet. S njegovom smrću i uskrsnućem križ postaje simbol i nada kršćanskog svijeta. Od tada križ nije samo »mjesto na kome je obješen jedan čovjek, jedna propala egzistencija, već je mjesto na kome Bog doslovce postaje opipljiv« (Ratzinger, *Uvod u*

kršćanstvo, str. 23). Uskrsli Krist svojom milošću preobražava čovjekovo srce usadujući u njega uskrsnu nadu te daje eshatološki smisao našem prolaznom životu.

Euharistija

Svakako da eshatološko nigdje toliko ne dolazi do izražaja koliko u euharistiji. Jer ona nije samo večera Gospodnja i naše sjećanje na uskrslog Krista, već je ona i jamstvo našeg budućeg susreta s eshatonom, sa samim Kristom. Euharistija je stoga punoća naše eshatološke nade i sadašnji početak naše eshatološke budućnosti. Na kraju »sama pretvorba kruha i vina ima bitno eshatološko usmjerenje: tu se stari svijet mijenja u novi, zemaljski u nebeski, fizički u metafizički, kruh prestaje biti fizička hrana i postaje duhovna hrana«.

Kraljevstvo Božje

Novi je zavjet sav prožet eshatologijom, govori o dolasku kraljevstva Božjega. Dolazak kraljevstva Božjeg otuda i jest onaj eshaton, ona tačka s koje se sadašnja povijest osmišljava i vrednuje. Kraljevstvo je Božje temeljni sadržaj eshatološkoga. S njim eshatološko ulazi u naš život dajući mu odgovarajući smisao i vrijednost. Samo u odnosu na eshatološko, koje nam se ostvaruje kroz kraljevstvo Božje, naš je sadašnji život samo »jedna faza koja ide svome punom ostvarenju«. To znači da samo u kraljevstvu Božjem i uskrsli čovjek susreće svoj smisao. Kako je eshatološko buduće u sadašnjem, to je kraljevstvo Božje za kršćanina isključivo eshatološka stvarnost. Jer, iza te stvarnosti nema nijedne druge koja bi joj bila ravna. Samo u toj stvarnosti, »koju je ljubav Božja predodredila čovjeku, čovjek dostiže svoje savršenstvo«. Polazeći od onoga što pišu evanđelisti Marko (1, 15) i Matej (4, 17) proizlazi da ne postoji nikakva razlika između kraljevstva Božjeg i kraljevstva nebeskog. Riječ je o istom kraljevstvu koje imamo u Kristu. Sv. Ivan, pored izraza »Božje kraljevstvo«, upotrebljava i izraz »vječni život«. I druge su novozavjetne knjige prožete eshatološkom porukom. To posebno vidimo u poslanicama apostola Petra i Pavla i u Otkrivenju. Od svih Pavlovih poslanica Prva Korinćanima najviše ponire u navedeno pitanje **Ona svoju eshatološku poruku izražava kroz značenje aramejske riječi *Maranatha* (16, 22), koja u prijevodu znači: »Dođi, naš Gospodine.«**

Nasuprot sv. Pavlu koji nam svojom teološkom refleksijom nudi jednu razrađenu teologiju eshatologije, Isus nam svoju eshatološku poruku pripćava u parabolama-prićama iz našeg svakodnevnog života (Lk 13, 18—21; Mk. 4, 30 (32)). Eshatološko duboko prožima sve Isusovo naviješćanje. Ono je u središtu njegove evanđeoske riječi. Budući da se eshatološko u životu svakog kršćanina ostvaruje kroz njegovo zajedništvo s Kristom, to je kraljevstvo Božje, kao ostvarenje tog zajedništva, osnovni sadržaj eshatološkoga. Kraljevstvo je Božje apsolutna i suverena vlast Boga nad čovjekom. Ali tu vlast čovjek dobrovoljno prihvaća. Zato ta vlast ne bi bila ništa drugo do čovjekov odgovor na zov Božje milosti. Čovjek se podređuje Božjoj volji da bi se preobrazio i osjetio Boga u svemu (1. Kol 15, 25—28). Odluku o tome čovjek donosi sada, da bi s

Kristom bio zauvijek. Novi zavjet, zato, o kraljevstvu Božjem govori kao o našoj sadašnjoj i budućoj stvarnosti. S Kristovim ulaskom u našu povijest kraljevstvo Božje postalo je naša stvarnost (Mt. 12, 28; Lk 11, 20).

Čovjeku će biti suđeno po njegovu odnosu prema Kristu. Kako se, međutim, u kršćanstvu ono što je Božje i čovječje duboko prožimaju, to će nam biti suđeno i prema našem stavu prema bližnjemu. Inače, stati pred Božji sud jest naša neminovnost. Svi moramo položiti Bogu račun o sebi i svome životu (Rim 14, 10—12). Budući da sud ulazi u našu eshatološku stvarnost, time on u sebi i skriva odgovarajući paradoks. On nije samo naša buduća već i sadašnja stvarnost. Na ime Božjeg suda kao naše sadašnje stvarnosti sv. Ivan piše: »A ovo je taj sud: svjetlost je došla na svijet, ali su ljudi više ljubili tamu nego svjetlost, jer djela im bijahu zla« (Iv 3, 19); zatim: »sada je sud ovome svijetu, sada će knez ovoga svijeta biti izbačen« (Iv 12, 31). Sv. Matej u svome evanđelju opisuje posljednji sud, koji nas očekuje na svršetku svijeta (20, 11—15). Slično i drugi evanđelisti.

U uskrsnuću je eshatološki smisao smrti

S misterijem Kristova uskrsnuća i sama smrt dobiva novu dimenziju. Ona koja je do Kristove smrti i uskrsnuća bila samo »vanjska i brutalna sila« s Kristovim uskrsnućem ona predstavlja početak novoga života. Zahvaljujući njoj, odnosno uskrsnuću, kojega nema bez nje, »Bog je našu vječnu sudbinu vezao za nju«. Smrću prestaje, kako netko reče, »život čovjeka putnika«, s njome počinje novi čovjekov život u Bogu. Kako je smrt posljedica čovjekova otuđenja od Boga, to je uskrsnuće posljedica čovjekova otuđenja od grijeha. Čovjek se sa smrću susreće s prvobitnim grijehom (Post 2, 17; 3, 19) i od nje se rastavlja s Kristovom pobjedom nad grijehom. Smrt je otuda s grijehom ušla u naš život (Rim 5, 12, 17; 1. Kor 15, 31); vladavina grijeha nužno sobom nosi vladavinu smrti. Apostol Pavao ne griješi kada u grijehu vidi »žalac smrti« (1. Kor 15, 56). Smrt je, za njega, danak grijehu (Rim 6, 23). Bog čovjeka nije stvorio za smrt (Mud 1, 13) nego za besmrtnost. Ali vladavina grijeha i smrti, koji bivaju uspostavljeni s đavlovom zavišću (Mud 2, 33) ne traju dugo. S Kristovom smrću i uskrsnućem grijeh i smrt bivaju zauvijek pobijeđeni. Krist, uskrsnuće i život (Iv 11, 25—26) svojim je uskrsnućem nadvladao svoju, a time i našu smrt. Od tada svi oni koji vjeruju u Krista, zahvaljujući Njemu, u posljednji će dan uskrsnuti (Iv 6, 40). Tako je Krist »kao objava Božje ljubavi« uspostavio novi čovjekov odnos sa smrću. U tom je novom odnosu sav misterij našega spasenja. Uskrsnuće je stoga u samom središtu našega spasenja. Bez uskrsnuća ne samo da ne bi bilo naše kršćanske, spasenjske nade, već ni preobražene smrti. Po uskrsnuću je tako Krist postao Gospodin i Mesija (Dj 2, 36), Spasitelj (Dj 5, 31) i Vječni sudac. Time što je uskrsnuo Krist nije samo otišao Ocu (Iv 20, 17); On se time pokazao gospodarem našega sadašnjeg života i tvorcem naše neprolazne slave. Svojim uskrsnućem ne ulazi samo u svoju božansku slavu, već s njime počinje i život njegove Crkve.

Dok nas evanđelisti obavještavaju o Kristovu uskrsnuću na temelju činjeničnih događaja (Lk 24, 30, 39, 43; Iv 20, 19, 26—28), apostol Pavao govori o općem uskrsnuću. On se ne zadržava samo na opisu vanjskih

okolnosti koje prate uskrsnuće (1. Sol 4, 15; 2 Sol 1, 7; 1. Kor 15, 52), već govori i o »vrsti tijela« koje će na dan uskrsnuća ustati (1. Kor 16, 35—54). U vezi s tim, čega smo se samo okvirno i usputno dotakli, prozila da je Kristovo uskrsnuće Kristovoj i našoj smrti dalo eshatološku dimenziju. Stoga: kršćanski život, sada i ovdje, nije ništa drugo do anticipirano uskrsnuće. Zahvaljujući samo njemu, smrt gubi vlast nad čovjekom (Iv 6, 50), a sadašnja stvarnost postaje anticipacija buduće stvarnosti.

Oslobođeni rad kao uvjet čovjekovog oslobođenja

I kršćanstvo i marksizam teže oslobođenju čovjeka. Marksizam teži da oslobodi čovjeka od otuđenja, a kršćanstvo ide za tim da oslobodi čovjeka od grijeha. Stoga se svode na eshatološko pitanje: šta treba uraditi da bi se čovjek oslobodio od grijeha, odnosno kako ukinuti otuđenje između čovjeka i svijeta? Očito, da bi se čovjek oslobodio od grijeha i time izmirio s Bogom i sobom, treba da dođe do njegove unutrašnje promjene. Samo tako čovjek može povratiti svoju otuđenu bit i time se izmiriti s Bogom i sobom. Ovo se kršćansko gledište razlikuje od gledišta koje Marx izlaže u svojoj *Jedanaestoj tezi* o Feuerbachu. Ovdje je, kako kaže prof. Supek, Marx »postavio zadatak da se izmijene društveni odnosi, kako bi se mijenjala ljudska priroda. Da bi se izmijenilo ljudsko društvo, neophodno je mijenjati društvene odnose« (R. Supek, *Živjeti nakon historije*, str. 11, autorovo izdanje, 1986). Kako su u društvenim odnosima proizvodni odnosi ključni, to se samo s promjenom proizvodnih odnosa, prema Marxu, može računati na čovjekovu promjenu, što opet nije moguće učiniti bez promjene ljudskog rada. Samo s promjenom ljudskog rada, koji je za Engelsa, »Prvi osnovni uslov ljudskog života« (Engels, *Uloga rada u pretvaranju majmuna u čovjeka, Izabrana djela*, II, str. 73) dolazi i do čovjekove promjene. Zbog vidno naglašene uloge rada u ljudskom životu reklo bi se da je ekonomsko oslobođenje uvjet i pretpostavka za sva druga čovjekova oslobođenja. Kada je riječ o promjeni i oslobođenju rada, svakako da se misli na promjenu i oslobođenje najamnog rada. Jer, samo taj rad uvjetuje međuljudske konflikte i vodi pojavi otuđene, »lažne« svijesti u koju Marx smješta i religijsku svijest. Marx tako u ukinuću ovoga rada vidi početak čovjekovog oslobođenja.

Samo milošću dolazimo do oslobođenja

Suprotno tomu, kršćansko gledište, polazeći od Pavlove misli o čovjeku, vidi drugačije rješenje. Ljudska priroda toliko je prožeta grijehom da čovjek više čini zlo nego dobro. Grijeh ne prožima samo tijelo već cijelo ljudsko biće. Od razorne moći grijeha nije ništa pošteđeno. Čovjek stoga ne može ni sebi ni drugome pomoći. I kada želi dobro, čovjek čini zlo (Rim 7, 18). Zbog tog proizlazi da čovjekovo oslobođenje od zla nije moguće mimo Božjeg zahvata u njegov život. To je onda čovjekov susret s Božjom milošću. Samo milošću koja nam se objavljuje »posredstvom moralnog dobra« dolazimo do svoga izmirenja s Bogom i sobom. Samo pomoću nje, koja i nije ništa drugo do »iskustvo« Duha Svetog u našem životu, »stari« se otuđeni čovjek preobražava u »novog« oslobođenog čovjeka. Budući da je milost nezamisliva bez Krista, čovjekovo oslobođenje

dolazi po Kristu. Nema milosti bez Krista i mimo Krista. Samo posredstvom Krista, u kojemu se milost Božja najpotpunije objavila imamo svoje oslobođenje.

Krive postavke marksizma

Nasuprot novozavjetnoj antropološkoj misli koja čovjeka uvijek određuje u njegovom odnosu prema Bogu, stoji marksistička antropološka misao koja čovjeka uvijek određuje u njegovom odnosu prema drugom čovjeku. Zatim suprotno kršćanskom čovjeku kome je jedini krajnji cilj njegovo vječno zajedništvo s Bogom, ostvareno posredstvom Krista, stoji komunistički čovjek kome je krajnji cilj komunističko društvo ostvareno posredstvom čovjeka. Naime svega ovoga i postavlja se pitanje: u ime kojega čovjeka trebaju da se »sruše svi odnosi u kojima je čovjek poniženo i ugnjeteno biće«? (K. Marx — F. Engels, Djela, sv. 3, str. 150—156). Sasvim je jasno da »neljudske prilike neće nestati u ime ljudske osobe čije se dostojanstvo temelji na duhovnoj zbilji, već će ono nestati u ime kolektivnog čovjeka« — smatra Marx. Komunistički stoga nije »istinsko rješenje sukoba... između čovjeka i čovjeka«, »između čovjeka i prirode« (Rani radovi, str. 242) za cijelo čovječanstvo, već samo za jedan njegov dio.

Komunistički dio marksizma

Eshatološki dio marksizma najpotpunije dolazi do izražaja u Marxovoj projekciji besklasnog društva u komunizmu. Predstavljajući novo razdoblje čovječanstva komunistički počinje s ateizmom i »novim« čovjekom. Ateizam ovdje nije samo filozofsko učenje klasika socijalizma već »nastajanje teorijskog humanizma« (Rani radovi, str. 275). Komunizam stoga ne uzima Boga za ontološku stvarnost, niti Bog njemu što znači. Ono što je važno u njemu uočiti jest: da je »svijest o dostojanstvu ljudskog rada ovdje dovedena do maksimuma«. Rad nije samo sredstvo za život nego prava životna potreba (*Kritika gotskog programa*). Na temelju rada koji je oslobođen prinude i biblijskog prokletstva temelji se sve ostalo čovjekovo oslobođenje. Polazeći od onoga što nam Marx obrazlaže u svojim spisima, dalo bi se implicite zaključiti da je eshatološki smisao komunizma u tome što teži za usklađivanjem između čovjekove (rodne) biti sa čovjekovom individualnom empirijskom egzistencijom. Time se eshatološko u marksizmu ne iscrpljuje. Eshatološko je već i to što je »komunistički riješena zagonetka povijesti«. Polazeći od takve stvarnosti sadašnja se stvarnost prosuđuje i vrednuje. Revolucija, teror i sve druge pojave koje prate dolazak komunizma na svjetsku pozornicu utoliko imaju smisla ukoliko su u funkciji dolazećeg društva, u kojemu će se ukinuti svi oblici čovjekove otuđenosti te stvoriti emirijski i egzistencijalni uvjeti za pojavu »novog« čovjeka. Činjenica je da je Marx svojom vizijom novog društva ušao u povijest čovječanstva i kao mislilac eshatološke provenijencije. Njegova eshatologija, koja se iscrpljuje u zahtjevu njegove antropologije za radikalnom promjenom svijeta i čovjeka, doista je eshatologija bez teologije. Okrenuta isključivo čovjeku i ovome svijetu, ta eshatologija osmišljava naš život na temelju onih vrijednosti koje čovjek posjeduje kao generičko (rodno) biće. Idealizirajući ljudsku suštinu i pri-

pisujući joj niz pozitivnih obilježja: slobodu, proizvodnost, praktičnost — Marx je eshatološki (krajnji) smisao čovjeka vidio u njegovu potvrđivanju kao generičkog i praktičnog bića. U tomu potvrđivanju rad ima najvažniju ulogu. U vezi s tim Marx u *Ranim radovima* piše: »U načinu životne djelatnosti leži cjelokupni karakter vrste, njen generički karakter«, te zatim: »praktično proizvođenje predmetnog svijeta, prerada anorganske prirode, jest potvrđivanje čovjeka, kao svjesnog generičkog bića« (*Rani radovi*, str. 202, 203).

Zaključak

Na kraju zaključimo, da čovjekovo eshatološko stanje nije jednodimenzionalno stanje. Eshatološko se stoga ne odnosi samo na naše spasenje već na naše savršenstvo i na naše blaženstvo. Kroz naše blaženstvo i kroz naše savršenstvo, koje imamo u Kristu, mi smo spašeni. Stoga je eshatološko stanje, stanje naše apsolutne samozadovoljnosti. Samo će u tom stanju uskrsli čovjek gledati Boga licem licu (1. Kor 13, 12) i biti u blizini neizrecivog Božjeg misterija. Zato se eshatološko u kršćanstvu bitno razlikuje od eshatološkog u marksizmu. Nasuprot kršćanskoj eshatologiji koja kroz misterij Kristova uskrsnuća rješava zagonetku smrti, marksistička eshatologija problem smrti ne postavlja kao osobni čovjekov problem; stoga ne nudi rješenje o smrti. Naprotiv, Marx piše da »smrt izgleda kao okrutna pobjeda roda nad individuumom i da protuslovi njihovom jedinstvu; ali određeni individuum samo je određeno generičko biće i kao takvo smrtno« (*Privatno vlasništvo i komunizam, Rani radovi*, str. 245). Zbog toga smrt će i dalje razbijati jedinstvo između čovjeka kao individualnog bića i njegove generičke biti. Stoga marksistička eshatologija, kroz neriješenu zagonetku smrti, ne može pružiti čovjeku ono što mu pruža kršćanska eshatologija.

ESHATOLOGICAL ISSUES IN CHRISTIANITY AND IN MARXISM

Summary

The eschatological thinking is a reflection concerning last things and ultimate events. Eschatology determines the whole course of events at the time being. There are basic differences between Christian and Marxist conception of eschatology, and of consequent determinations of life and politics. The Marxist eschatology is communism. This end is above every morality. Everything is permitted in order to achieve it. The Christian eschatology is the eternity with Christ. No means are necessary to this end save the faith in our blessed Saviour. This is defining the way and quality of life, and the human rights and the fullness of freedom present and future.